

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

КОЛЕДАРСКИ БЛАГОСЛОВИИ ОТ ЯМБОЛСКО

Николай Колев

Коледарската благословия, означавана още като молитва, богуславка, слава, блажанка и др., се явява словесна съставка на обичаите и обредите по Коледа. Тя представлява речитативен текст, произнасян от член на коледарската чета след получаването на коледния кравай. Този текст трябва да се възприема като заклинателен текст, като словесна магия, осигуряваща благоденствие и щастие на дарителите.

Този обреден текст е бил вече предмет на изследване както от български, така и от чуждестранни автори: Д. Маринов (1914 г.), П. Караман (1933 г.), Христо Вакарелски (1935 — 1936 г.), М. Арnaudов (1937, 1962 г.), Ст. Джуджев (1971 г.), Т. Ив. Живков (1974 г.), А. Калоянов (1986 г.) и др.¹

В това съобщение предмет на изследване ще бъдат богуслави молитви от някои села в Ямболско, откъдето има преселници в Бесарабия и Южна Русия, събрани по време на теренни проучвания през лятото на 1995 г.² Като сравнителен материал ще бъде използвана богуславка, записана от преселници от Ямболския край в с. Преслав, Таврическа губерния³. Освен това ще бъдат взети под внимание и по-стари записи от селища, близки до изследвания район, за да се разкрие общността и регионалните варианти на коледарската благословия от Ямболско. Целта, която си поставям, е да разкрия многообразието на словесните формули, тяхната вариантност в коледарските благословии от Ямболско, както и техните функции в обредния текст и коледуването като обичай.

Някои от записаните варианти на коледарските благословии се отличават с липса на цялостна логическа и формална структура, което се дължи на забравяне, изпускане или променяне на първоначалния обреден текст, или импровизиране на благословника. Това до известна степен затруднява нейния анализ, но в същото време говори за творческия гений на българина.

Почти във всички варианти могат да се регистрират следните словесни формули: прослава на бога или светците; описание на дългия път на коледарите и препятствията, които те трябва да преодолеят; посрещането на коледарската чета от домакина; даряване на коледарите от домакина;

пожелание господ да дари домакина; делба на благата; хумористичен разказ със спомени из живота на младите.

Най-често коледарската благословия започва с приканването на коледарската дружина от благословника да прославят бога или определени светци (св. Илия, св. Иван, св. Никола, Божа майка): „Вий, дружина, Бога славете!“ или „Славите ли Бога, дружино, славите ли?“, на което дружината отговаря хорово „Амин“.

Следва описание на коледарското пътуване, което е свързано с дълъг път, с преминаването на препятствия и търпението на несгоди:

...тръгнаха са дълга пътя,

дълга пътя, кални друми...⁴

...де рано ранили, де късно къснили,

нощи в полунощи, по росища, по калища,

черни чизми укаляли, паун пера потрошили,

каръм калпаци поросили, дорде идем

до този наш стар, станеник...⁵

...меки кали изпотъпкали,

дрянови криваци изпотрошили,

сминови китки изгубили...⁶

Препятствията, преградите (дълъг и кален път, водна преграда, мъгла) са изпитание за момците коледари, които чрез този обичай преминават от една възрастова група в друга. Преодолели ги, те попадат в една напълно контрастираща, спокойна обстановка, в която ги приема домакинът:

...те мислели, ще излезе някой лош да ги гони, да ги съди. Той не излезе такъв, какъвту те гу мислят, той се обрадва...⁷

...Ний рекохме, сърдит ще е. Той не беше нито сърдит, ни гневит... той се орадва, обрадва, че бръкна в коюм [дълбоки — Н. К.] джубове, че извади китка нахтари [ключове — Н. К.], че отвори чемшир порти, че нареди чемшир столове...⁸

Настъпва най-важният момент от благословията — посрещането и даруването на коледарите. Домакинът ги посреща весел, благоразположен, отваря им чемшир порти, нарежда чемшир трапеза, с чемшир столове, кани ги на своите златни трапези и се чуди с какво да ги нагости:

...Ний не го заварихме на сън, на спане, ний го заварихме на рай Божу трапеза велика, ядеше, пиеше с мъки светци небесници, в полумедни панички, с позлатени лъжички...⁹ Той не беше сърдит и гневен, най беше от Бога Вишни човек благословен. Поведе ни в равни двори, качи ни на божур чардак, гости ни мряна риба, черпа ни руйно вино... дари ни добра дара, добра дара с превит кравай, на кравай сирму злато, връстум като [кръст дукато — Н. К.], лято прилято, прис пръсти лято...¹⁰ Отвори чемшир порти, че ни уведе в равни дворове, положи златна трапеза, на трапеза вит превит кравай, на кравай кръст дукато [венецианска златна монета — Н. К.]... Речете момъци коледарци Амин! [или] Кажете дружина Амин!

Следва благопожеланието. Водачът на дружината или някой друг погласовит от дружината произнася молитвата, която трябва да се схваща

като словесна магия. Тя е насочена към две сфери в живота на българина, в случая посещения домакин с неговото семейство — да осигури желаното плодородие в неговото стопанство, многобройна челяд и женитба на тази челяд. Наричането върху кравай [обретен хляб — Н. К.] и върху други неща от трапезата трябва да осигури това плодородие. Единичното трябва да се множи. Понякога вниманието е насочено най-напред към момата:

...Тъс мумица, тъс жиница, дету вила тос кравай, съ пручул от изток на запад, нея съ кълесали, мълесали до три жълти бъклички — първа да венчава, втора да кръщава, трета дялба да дели. Кой дари нас вит превит кравай, него да дари личен госпуд, синове и дъщери с рог да изнасят, с кола снахи да донасят, да дохождат от деветдесет села кумовници, сватовници...¹¹; ...и тя не отиде да венчава, не отиде да кръщава, най отиде дялба да дели, на кой брат с паничка, на кой брат с лъжичка, на тос брат станеника кило и половина жълти жълтици и бели бешлици [османска сребърна монета от пет пари, равна на 1/8 от гроша — Н. К.]...¹²

Освен от жената, омесила кравай, дялбата може да се извърши още от самия нина-господина, от християнски светци или даже от самси Вишни Бога или Божа майка:

...Кобили му се окончили с белокраки кончета, крави му се отелили с белоглави теленца. Що били богати, що били хвъркати! По земля бягали, по небе хвъркали, та стигнали Божу майка на стара вишна планина. На злат стол седеше, на трима братя дялба делеше, кому брат скутом, кому брат смутом, на тоя брат стар станеник, нему се паднало Ямболско кило и половина...¹³

...Той си бръкна в куюм джубове, че си извади медни ключове, че отвори чемшир порти, че ги отведе в равни двори, че ги дялба подели. На кого се падна паничка, на кого лъжичка, на кому орехова шлипичка, на най-малкия брат Иванчо, се падна кило жито и половина Търновско...¹⁴

Чрез думи са рисувани пожелани или свършени действия, които са знак за плодородие:

...То наш Тоз брат,
отде го дари вишен госпуд,
два вола, два чивгара,
и два брата,
та отиде тука горе,
в смиленово поле,
та разора широко,
дълго безкрайно,
та подся жълта пшеница
и даде жълта класица,
та га женали,
малки момъци под мустаци,
малки моми крилянки,
малко женали, много трупали,

*малка нива, купченца големи,
кръсче до кръсче...¹⁵*

Домакинът получава плодородие като дарба за дарба. Плодородието е представено като поредица от символични ситуации, които показват берекет по ниви и стока, право на кумство, брак на децата.

Желаейки да развесели къщата, благословникът често пъти вмъква в молитвата разказ, спомени от живота на младите хора, в които се говори за люлчица, в която расте момченце, на което се възлагат големи надежди. Родителите му минават покрай люлката, люлеят го и му поръчват да стане юнак, да върши добри дела, с което да изкупи греховете на близките си. Но това чудно дете не прави това, което са му поръчали, а повтаря това, което са правили неговите родители на млади години:

*...в нивица крушчица, под крушчица люлчица, в люлчица детенце,
детенце пръстенче, на пръстенче златно пръстенче, баща му го кара
по оран, по копан, то не отива по оран, по копан, най отива в Еленски
гори, под зелено дърво, плащливите козлета, где петел не пей, куче не
лай, за неговите млади години, речете момци коледарци, Амин!...¹⁶*

*...В средата на нивата — круша,
под крушата люлчица,
във люлчица — момченце,
името му Иванчо.*

*Майка му го люлееше,
баща му му пееше:*

*— Нани ми, нанкай, Иванчо,
голям юнак да пораснеш,
че да идеш татък долу,
татък долу — в пуста земя,
в пуста земя — Тилилейска,
дету куче ни лае, петел не пее,
дето агне не блее,*

*там да къртиш дървета и камъни,
и да биеш зъми и гущери.*

*Клетото момче, расло и порасло,
и отишло татък долу,
в пуста земя — Тилилейска,
дето куче не лае, петел не пее, агне не блее
и почнало да кърти дървета и камъни
и да бие змии и гущери.*

*Откъде излязло едно зъмче
и го ухапало по пръста,
дето излязла една пришка,
колкото на турците тъпана...¹⁷*

*...Сред нива крушчица,
на крушчица люлчица,
в люлчица детенце,
майка му го залюлява,*

баща му запява:

*— Расте, Иванчо, да пораснеш,
да пасеш вакли овце,
вакли овце, бързи кози,
да сири бяло сирене,
да даваш на пътници, на друмници,
да изпрощаваш майчини и бащини грехове!*

*Туй пусто момче горненче
расна, порасна,
не пасе вакли овци и бързи кози,
ами се надигна като пате под решето,
като коте в кълчища,
че си взема крива нова свирка,
че отиде татък долу,
по седенки, по беленки,
дето моми тъкан тъкат,
дето булки платна белят,
дето баби пелени перат.*

*Докато посвири, докато потропнат,
докато китки кичат,
слънцето три пъти излязло и залязло.
Която имала своя майка,
покрещяла, погълчала,
а която има майка мащеха,
грабнала крива нова кибилчка,
че тук да я стигне, там да я стигне,
че я стигнала в тясната уличка,
че я ударила по долната джунка,
че затекла кат Алюв тъпан,
а и люто кълнеше:*

*— Мари, дъще, куча дъще,
станала си на петдесет години,
на гърба си сукман немаш,
имаш един и той де го има, де го няма,
под хълбока хич го нема,
с деветдесет и девет ями закърпен,
с кола памук задушен,
с чувал баршна замазан,
и той да е твой, ами на леля ти,
даден за потрупа, на този ден Св. Никола...¹⁸*

*...Те си имаа татък долу, татък долу в кайрачичка, тенка нивка,
тенка нивка, крива крушка, под нея златна люлчица, в нея мъжка
рожба лежеше и му лична песен пееше: „Расте, синко, да пораснеш,
да станеш кадърен за всичко, да вземеш балтийка на ръчица, синджирчи
на кълчица, да поведеш гривесто куче, да идеш у гора зелена, да отсечеш
мекишови пръти, да правиш вити-превити стърги, да се берат бели*

грудите сирене, да храниш пътници и друмници, да се отнасяш на млади години, както се отнасят татко ти и майка ти“. То не излезе таквоз, каквото го е нарекъл татко му. Стана едно тупоглаво, вироглаво, мусоглаво, че отиде татък долу в къйрачинка, де малки моми вода вземат, млади булки платна белят, то им пътя мина, мина и замина, подпря се на едно кривачи, извади тенка, медна свирка, засвири жално и милно. Малки моми срам набраа, млади булки ума изгубиа, бакърите по калдаръми издъниъ, буалки в кладенецъ изпуснаа, платна по слънци изгориъ. От де ги видя тляхната най-малка систрица, седемдесет и пет годишна тичом тича, виком вика: „Мър какини, мър мамини, мър лели, елате да видите, нашите какини, нашите булкини, ко чудо сториа“. Тичом тичаа тейни майки, виком викаа: „Мъри вий, кучешки дъщери, мъри вий, магарешки дъщери, ко гледъўти, ко сториўти? Чифчици по черните угъри са запрели биволи, дрисливи шилета гуведарти пу вударти, жълтулики терзии под високите анани с дебел дъшеци.“ Отговарят техните дъщери: „Ний не гледаме чифчици по черните угари, не гледаме жълтенивите ниви, най-гледаме първото либе. То по пътя мина, мина и замина. Подпря се на дряново кривачи, накриви мораво калпачи, извади тенка медна свирка, засвири жално и милно. Ний срам набраўми, ум изгубиўми, бакъри по калдаръми издъниўми, буалки в кладенец напускъўми, корита по слънци напукъўми, платна по слънце изгориўми“. Отговарят техните майки и бащи: „Мъри кучешки дъщери, мъри магарешки дъщери. Що гу гледате, що го слушате. Той дубърджия, той гледа да прекара магарето край попарата, да извика неговите братчета и сестричета, неговите роднини, близки, приятели и да ги нахрани и да ги изпроводи, кое с овчици роговчици, кое с кончета вихрогончета и с кравички и да се отнася на млади години, както са отнасяли баща му и майка му. Кажете, дружина, Амин!“¹⁹

В някои коледни благословия има словесна формула — клетва, насочена към душманина на къщата:

На тази къща, който е душманин,
да му даде господ да изкопай два трапа,
да си счупи двата крака!
Да изкопай две плочи,
да си извади двете очи!
Да изкопае троскот,
там да го убие господ!²⁰

Вижда се, че коледарската чета със силата на словесната магия цели не само да осигури щастие, плодородие, но и да го запази от зли сили, от лоши хора.

Обикновено коледарските молитви завършват с неразгърнато благопожелание, което е типично за коледарските песни:

...Колко в синьо небе звезди, толкова в тай къща и чест, и берекет,
от нине и до века!²¹

...Толкова здраве и берекет в тази къща, от година до година, до век, до амина! От нас малко, от господата много!²²

Следва приканването на дружината още веднъж да прослави светците и господ, осигуряващи благоденствието в посещения дом:

...Аз жъ река по свет Никола, вий дружина Бога славете!²³

...Речете дружина „Амин“!²⁴

...Речете момци коледарци „Амин“!²⁵

...Славете бога, дружина!²⁶

Анализът на коледарската благословия при българското население в Ямболско и при преселниците българи в Бесарабия и Южна Русия позволява да се направят няколко предварителни извода.

Записаните молитви от двата региона показват почти пълно покритие както във функциите, така и в словесните формули. Това говори за родството на тези групи от българи.

Постепенното отпадане на коледуването като обичай сред населението от Ямболско довежда до промяна на обредния текст. Най-често се пропускат цели словесни формули или части от тях. Това води до нарушаване на цялостната структура и логическата последователност.

За разкриване пълнотата на коледарската благословия сред българското население в Ямболско, Бесарабия и Южна Русия се налага едно системно и цялостно проучване на обичая коледуване и на обредния текст — коледарска благословия. Това ще бъде предмет на едно бъдещо изследване.

Бележки

¹ Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. — СБНУ, XXVIII, 1914, 326 — 328; Сагапан, Р. Obręd Kołędowani u slowian i u rumunów. W Krakowie, 1933, 155 — 181; Вакарелски, Хр. Коледарската благословия. — Българска реч, 1934 — 1935, кн. 3, 87 — 90; Арнаулов, М. Предговор. — В: Дабева, М. Е. Пожелания и благословия у българския народ, принос към изучаването на народната душа и народния живот. С., 1937, с. XII — XVII; Арнаулов, М. Годишни и празнични песни. — В: БНТ. Т. V. Обредни песни. С., 1962, с. 35, 276 — 279; Джуджев, Ст. Първични форми на речитатива в българския музикален фолклор. — Българско музикознание. Т. I, 1971, с. 7 — 66; Живков, Т. Ив. Българската коледарска благословия. — ИЕИМ, кн. XV, год. 1974, 55 — 86; Калоянов, А. Добър юнак с добра коня. Варна, 1986, 113 — 115.

² В изследването са използвани материали от личния архив на автора, събрани от селата Роза, Тенево, Генерал Инзово, Веселиново и Бояджик през юни 1995 г.

³ Хаджийски, М. Българи в Таврия. С., 1943, 62 — 64.

⁴ По материали от с. Веселиново.

⁵ По материали от с. Тенево.

⁶ По материали от с. Веселиново.

⁷ По материали от с. Роза.

⁸ По материали от с. Тенево.

⁹ Хаджийски, М. Цит. съч., 62 — 64.

¹⁰ По материали от с. Генерал Инзово.

¹¹ По материали от с. Тенево.

- ¹² По материали от с. Роза.
- ¹³ Хаджийски, М. Цит. съч., 62 — 64.
- ¹⁴ По материали от с. Подвис, Карнобатско.
- ¹⁵ Коледарски слави от Одринско и Варненско. — В: БНТ. Т. V. С., 1962, с. 277.
- ¹⁶ По материали от с. Тенево.
- ¹⁷ По материали от с. Генерал Инзово.
- ¹⁸ По материали от с. Подвис, Карнобатско.
- ¹⁹ По материали от с. Роза.
- ²⁰ По материали от с. Подвис, Карнобатско.
- ²¹ Коледарски слави от Одринско. — В: БНТ. Т. V. С., 1962, с. 279.
- ²² Хаджийски, М. Цит. съч., 62 — 64.
- ²³ Пак там.
- ²⁴ По материали от с. Роза.
- ²⁵ По материали от с. Тенево.
- ²⁶ Коледарски слави от Одринско..., с. 279.